УДК 737:164.02+316.75:[94:159.953](477)«1995»
DOI https://doi.org/https://doi.org/10.31392/cult.alm.2025.4.17

Потильчак Олександр Валентинович,
доктор історичних наук,
професор кафедри всесвітньої історії та археології
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
orcid.org/0000-0003-3518-9280
Scopus-Author ID: 57247728500
Researcher ID: ABF-2675-2020
o.v.potylchak@udu.edu.ua

Перепелюк Ольга Максимівна,
доктор філософії (історія та археологія),
доцент кафедри історії та етнології України
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
orcid.org/0000-0001-7261-5811
Scopus-Author ID: 58118239200
o.m.perepeliuk@udu.edu.ua

МОНЕТИ ЯК НОСІЇ ПАМ'ЯТІ: РАДЯНСЬКИЙ НАРАТИВ «ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ» У ПЕРШИХ КОМЕМОРАТИВНИХ ЕМІСІЯХ УКРАЇНИ (1995)[1]

Метою статті є комплексний аналіз перших пам'ятних монет України, уведених в обіг у 1995 році, які стали продуктом пострадянської візуальної, семантичної та ідеологічної інерції. На основі міждисциплінарного підходу, що поєднав герменевтику та семіотику візуальних образів, теорію пам'яті (cultural memory studies), методи візуальної історії та мистецтвознавчого аналізу, дискурс-аналіз текстових легенд і термінології, нумізматичну методику та контекстуальний історичний аналіз, у дослідженні простежено художню стилістику, іконографічні рішення та текстові коди, що репродукують пізньорадянський комеморативний канон. Розкрито механізми збереження радянських наративів «Великої Вітчизняної війни» в перших емісіях Національного банку України (НБУ), зокрема через відсутність власної національної медальєрної школи, виробничу залежність від Московського монетного двору та несформованість державної символічної політики у 1990-х роках. Виявлено, що перші пам'ятні монети України випущені НБУ у 1995 році стали скорі-ше продуктом пострадянської інерції, а не національної політики пам'яті. Вони зафіксували момент, коли політична незалежність формально настала, але ментально й символічно Україна ще продовжувала залишатися частиною пострадянського імперського простору, що тяжіла до метрополії. Тематика монет відтворює радянський міф «Великої Вітчизняної війни», без спроби інтегрувати український досвід, коригувати терміни чи пропонувати нові смислові рамки в межах дискурсу Другої світової війни. Текстова мова монет закріплює їх семантичну тяглість із СРСР, а не з українською традицією. Встановлено, що монети 1995 року не лише не відображали українського погляду на події Другої світової війни, але й «вписували» Україну у радянську історико-ідеологічну парадигму як «етнографічну республіку», відтворюючи відповідні композиційні рішення, термінологію та семантичні акценти. Дослідження демонструє необхідність критичного переосмислення ранніх нумізматичних практик як важливих джерел для розуміння пострадянської тяглости та формування сучасної української політики пам'яті.

Ключові слова: «Велика Вітчизняна війна», візуальна мова, ідеологія, комеморативні емісії, «міста-герої», медальєрне мистецтво, Національний банк України, нумізматика, пам'ятні монети, політика пам'яті, радянський дискурс.

[1] Стаття публікується в рамках виконання проєкту держбюджетного фундаментального наукового дослідження на тему: «Деміфологізація національного історичного наративу в інформаційному просторі та суспільному дискурсі України (1991-2024 рр.)». Наказ МОН України від 25 лютого 2025 р. № 369. Державний реєстраційний номер: 0125U001518.

© Потильчак О. В., Перепелюк О. М., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Potylchak Oleksandr,
Doctor of Historical Sciences,
Professor at the Department of World History and Archaeology
Drahomanov Ukrainian State University
orcid.org/0000-0003-3518-9280
Researcher ID: ABF-2675-2020
Scopus-Author ID: 57247728500
o.v.potylchak@udu.edu.ua

Perepeliuk Olha,
Ph.D. of History and Archaeology,
Associate Professor at the Department of History and Ethnology of Ukraine
Drahomanov Ukrainian State University
orcid.org/0000-0001-7261-5811
Scopus-Author ID: 58118239200
o.m.perepeliuk@udu.edu.ua

COINS AS CARRIERS OF MEMORY: THE SOVIET NARRATIVE OF THE "GREAT PATRIOTIC WAR" IN UKRAINE'S FIRST COMMEMORATIVE ISSUES (1995)

The aim of this article is to provide a comprehensive analysis of the first commemorative coins of Ukraine, introduced into circulation in 1995, which emerged as products of post-Soviet visual, semantic, and ideological inertia. Employing an interdisciplinary approach that combines the hermeneutics and semiotics of visual imagery, cultural memory studies, methods of visual history and art-historical analysis, discourse analysis of textual legends and terminology, numismatic methodology, and contextual historical inquiry, the study traces the artistic style, iconographic solutions, and textual codes that reproduce the late-Soviet commemorative canon.

The research reveals the mechanisms through which Soviet narratives of the "Great Patriotic War" were preserved in the first issues of the National Bank of Ukraine – particularly due to the absence of an established national medallic tradition, the technological and institutional dependence on the Moscow Mint, and the underdeveloped symbolic state policy of the 1990s. It is demonstrated that the commemorative coins released by the National Bank of Ukraine in 1995 were shaped more by post-Soviet inertia than by any coherent national memory policy. They captured a moment in which political independence had formally been achieved, yet mentally and symbolically Ukraine continued to remain embedded within the post-Soviet imperial space oriented toward its former metropole.

The thematic content of the coins reproduces the Soviet myth of the "Great Patriotic War," without attempts to integrate the Ukrainian historical experience, modify terminology, or offer new interpretative frameworks within the broader discourse of the Second World War. The textual language of the coins reinforces their semantic continuity with Soviet, rather than Ukrainian, traditions. The study establishes that the 1995 issues not only failed to articulate a distinct Ukrainian perspective on the events of the Second World War but also inscribed Ukraine into the Soviet historical-ideological paradigm as an "ethnographic republic," reproducing corresponding compositional structures, terminology, and semantic emphases.

The findings underscore the necessity of critically re-examining early numismatic practices as significant sources for understanding post-Soviet continuity and the formation of contemporary Ukrainian memory policy.

Key words: Great Patriotic War, visual language, ideology, commemorative issues, hero cities, medallic art, National Bank of Ukraine, numismatics, commemorative coins, memory policy, Soviet discourse.

Вступ. Перші пам'ятні монети України, уведені в обіг у 1995 році, є феноменом у національній нумізматиці, адже вони постали в момент, коли формальна політична незалежність держави ще не супроводжувалася сформованою національною політикою пам'яті, власною художньою школою або естетичною парадигмою візуальної репрезентації історії. Вироблені на Московському монетному дворі та виконані у стилістиці пізньорадянської медальєрної школи, ці монети транслювали сюжети «Великої Вітчизняної війни» та канон радянського пантеону «міст-героїв», фактично відтворюючи у нових політичних умовах знайомі імперські наративи. Така ситуація поставила під сумнів здатність ранніх комеморативних емісій України слугувати інструментом формування власної державницької символічної

традиції та відображати український погляд на події Другої світової війни.

Питання художньо-семантичної залежності цих монет від радянської традиції виходить за межі вузько нумізматичної проблематики, адже воно вмонтоване у ширший контекст пострадянської інерції культурної пам'яті та репрезентації минулого у візуальних медіа. Аналіз перших емісій НБУ дає змогу простежити, яким чином радянські ідеологеми, термінологія та візуальна мова продовжили існувати у нумізматичній продукції незалежної держави та як це вплинуло на конструювання української ідентичності у 1990-х роках.

Постановка проблеми. Попри важливість перших комеморативних емісій 1995 року для історії української нумізматики, їхній зміст виразно демонструє смислову, композиційну та ідеологічну тяглість радянської традиції. Проблема полягає у тому, що ці монети, які мали б стати актом національного символічного самоствердження, фактично репродукували радянський дискурс «Великої Вітчизняної війни» та образ України як «етнографічної республіки» радянського типу. Невирішеним залишається питання: чому перша нумізматична продукція незалежної України не стала носієм нових смислів, а зберегла радянську семантику – та що це означає для розуміння ранньої української політики пам'яті?

Актуальність проблеми дослідження зумовлена необхідністю критичного переосмислення ранніх етапів формування національної політики пам'яті України, зокрема того, як символічні практики незалежної держави продовжували відтворювати радянські ідеологеми та візуальні наративи. Пам'ятні монети 1995 року – перший офіційний інструмент репрезентації історичного минулого у нумізматичному форматі – демонструють складність і суперечливість переходу від імперсько-радянських схем до модерної української культурної традиції. Дослідження цих емісій дозволяє не лише реконструювати пострадянську інерцію у сфері пам'яті, а й простежити механізми несформованості національного символічного дискурсу та причинно-наслідкові зв'язки між технологічною залежністю, відсутністю художніх інституцій і домінуванням радянських схем репрезентації війни. У контексті триваючої в Україні деколонізації гуманітарного знання та політики пам'яті дослідження таких проблем набуває особливого значення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання української комеморативної нумізматики 1990-х років досі не стало предметом системного міждисциплінарного аналізу, особливо у контексті політики пам'яті та візуального конструювання історичного наративу. Наявні праці переважно фіксують технічні параметри монетних емісій або окреслюють загальні тенденції розвитку нумізматики незалежної України, не виходячи на рівень глибинного семантичного та ідеологічного аналізу ранніх пам'ятних випусків.

У дослідженнях з історії комеморативних монет НБУ переважає описовий формат: фіксація дат уведення в обіг, накладів, основних сюжетів і коротких характеристик художніх рішень (Банкноти і монети України, 2005). Такі матеріали є важливими з точки зору джерельної бази, однак вони не ставлять питання про символічний зміст монет, їхню роль у репрезентації національної історії або про трансляцію радянських ідеологем, візуальних та текстових кодів у період ранньої незалежності.

Водночас у суміжних галузях – студіях пам'яті, візуальній історії, культурології, постколоніальних дослідженнях – активно розробляються концепти, релевантні для інтерпретації пам'ятних монет як носіїв політики пам'яті. Зокрема, Георгій Касьянов демонструє, як політика пам'яті трансформувалася в Україні та сусідніх державах упродовж 1980–2000-х рр., особливо під впливом державних стратегій легітимації та політичних міфів (Касьянов, 2018). У студіях Владислава Гриневича простежено еволюцію офіційних і суспільних моделей комеморації 8–9 травня, що демонструє поступовий відхід від радянського тріумфально-героїчного канону до гуманістичних і жертвоцентричних рамок пам'яті (Гриневич, 2011, с. 111–127). Праці Олександра Гриценка, присвячена політиці пам'яті президентів України, дозволяє інтерпретувати ранні комеморативні практики 1990-х рр. як наслідок несформованості державної символічної стратегії та інерційного відтворення радянських смислових моделей (Гриценко, 2017; Гриценко, 2020, с. 118–141). Дослідження Андрія Портнова акцентує на багатовекторності українських інтерпретацій Другої світової війни та співіснуванні

радянських, національних і європейських наративів пам'яті, що створює аналітичну рамку для осмислення пам'ятних монет як поля символічного компромісу й транзитивності (Портнов, 2009, с. 206–218). У сукупності ці праці формують теоретичний контекст, у межах якого перші пам'ятні монети України 1995 року можуть бути розглянуті не лише як нумізматичні об'єкти, а як візуальні носії пострадянської інерції та незавершеної деколонізації історичної пам'яті.

У цьому ж контексті варто згадати свіжу працю одного з співавторів цього дослідження, присвячену деміфологізації образу Богдана Хмельницького в українській філателії та нумізматиці, що демонструє, як візуальні образи на монетах стають інструментом реконфігурації історичної пам'яті (Потильчак, 2025, с. 223–227).

Спроби осмислити як і чому з'явився гранд наратив «великої вітчизняної війни», яким було та залишається досі його міфологічне наповнення та які прийоми застосовувалися для його конструювання, зроблено авторами та упорядниками науково-популярної книжки «Війна і міф. Невідома Друга світова». Автори праці, за влучним висловлюванням одного з упорядників видання Олександра Зінченка, у форматі «історичного фаст-фуду» намагалися задовольнити «гострий голод на інформацію про цей період в умовах інформаційної війни» (Війна і міф, 2016, с. 11–12). У книзі проаналізовано механізми конструювання радянської моделі історичної пам'яті, маніпулятивні практики виділення лише «зручних» подій та замовчування складних або травматичних аспектів війни. У цьому контексті важливими є також дослідження Віталія Лозового, в якому наратив «Великої Вітчизняної війни» 1941–1945 рр. розглядається як інструмент пропагандистської та політичної боротьби проти України (Лозовий, 2018: 282–289), і праця Дмитра Сиротюка та Олени Мармілової, присвячена інституційній деконструкції радянських наративів у сучасному українському суспільстві (Сиротюк, Мармілова, 2022, с. 282–289). Ці студії формують розуміння, як і чому російська пропаганда використовує «велику вітчизняну війну» як символічну зброю проти незалежної України. Ці праці засвідчують відхід від радянського героїко-тріумфального дискурсу на користь гуманістичного, жертвоцентричного, що акцентує на особистих історіях, втраті та травмі. Однак у більшості робіт ця проблематика розглядається на матеріалі монументальних комплексів, музеїв, медіа та освітніх практик, тоді як нумізматичний матеріал лишається майже неосвоєною сферою комеморативних досліджень.

Окрему цінність мають розвідки з історії радянської медальєрної школи (Косарева, 1977; Кочетов, 1977, с. 14–18; Одноралов, 1983), ювілейних емісій СРСР (Смирнов, 1994) та офіційної іконографії «Великої Вітчизняної війни» (Гамов, 2000). Саме вони дозволяють ідентифікувати композиційні моделі, візуальні маркери та семантичні структури, які були безпосередньо відтворені в перших пам'ятних монетах незалежної України. У цих студіях показано, як радянська нумізматика виконувала функцію інструменту ідеологічної стабілізації, формуючи канонізований тріумфальний образ війни без належного відображення національних сюжетів, досвіду окупації чи багатогранності українського історичного контексту.

Наразі дослідження взаємодії пострадянської візуально-смислової інерції та українських комеморативних практик у нумізматиці практично відсутні. Немає робіт, які б комплексно аналізували пам'ятні монети 1995 р. як феномен символічної залежності, де технологічні чинники (тиражування на Московському монетному дворі), відсутність власної національної художньої школи та не сформована політика пам'яті виступають взаємопов'язаними складовими єдиного процесу.

Таким чином, попри наявність окремих джерелознавчих, мистецтвознавчих та меморіальних студій, предметна ніша цього дослідження залишається заповненою лише частково. Потребує подальшого вивчення питання: яким чином перші українські пам'ятні монети відтворювали радянські наративи та голоси минулого, чому не стали інструментом формування модерної державницької візуальної мови, і як ці монети репрезентують перехідний, ще не деколонізований стан української символічної культури 1990-х років. У цьому сенсі пам'ятні монетні емісії є ще одним «полем репрезентації», яке можна аналізувати спираючись на методи memory studies.

Об'єкт цього дослідження – перші пам'ятні монети України 1995 року як елемент комеморативної практики Національного банку України.

Предметом дослідження є міждисциплінарний аналіз візуально-стилістичних,

семантичних, текстових та ідеологічних характеристик перших пам'ятних монет незалежної України 1995 року, простеження взаємодії цих емісій з радянською традицією та пострадянським культурним контекстом.

Мета статті – комплексно проаналізувати перші пам'ятні монети України як прояв пострадянської візуальної та ідеологічної інерції та визначити їхню роль у формуванні ранньої української меморіальної політики.

У цьому контексті **завданнями дослідження** постають: висвітлення історичних обставин створення та введення в обіг пам'ятних монет НБУ 1995 року; дослідження їх художніх, іконографічних та стилістичних параметрів; аналіз текстової мови та семантичних кодів, що відтворювали радянський дискурс пам'яті; встановлення рівня репрезентації українських символів та національних історичних сюжетів на монетах 1995 року; виявлення чинників, які зумовили тяглість радянських наративів у перших комеморативних емісіях незалежної України; зіставлення ранніх пам'ятних монет з подальшими випусками НБУ для визначення динаміки трансформації українського дискурсу історичної пам'яті.

Методологія та методи дослідження ґрунтуються на міждисциплінарному підході, який поєднує: а) герменевтику та семіотику візуальних образів для тлумачення монет як носіїв смислів; б) теорію пам'яті (cultural memory studies), що дозволяє інтерпретувати монети як інструменти політики пам'яті; в) методи візуальної історії та мистецтвознавчого аналізу для дослідження стилю, іконографії та композиції монет; г) дискурс-аналіз текстових легенд та радянських термінів; д) нумізматичну методику для визначення технічних параметрів, накладів, виробничих умов; е) контекстуальний історичний аналіз, що враховує політичні, культурні та інституційні чинники перехідного періоду.

У дослідженні *застосовано методи*: іконографічного та стилістичного аналізу візуальної мови монет; структурного аналізу композиційних рішень та їхнього зв'язку з радянською медальєрною традицією; метод контент-аналізу текстових легенд та їхніх семантичних домінант; порівняльно-історичний метод для зіставлення українських емісій із випусками пам'ятних монет пізнього радянського періоду; метод інституційного аналізу для виявлення виробничих і організаційних чинників, що визначили обставини та умови тиражування перших пам'ятних монет України; метод інтерпретації для реконструкції смислових та ідеологічних акцентів.

Наукова новизна дослідження. Уперше здійснено комплексний міждисциплінарний аналіз пам'ятних монет України 1995 року як феномену пострадянської символічної інерції, що поєднує нумізматику, візуальну історію, студії пам'яті, мистецтвознавство та дискурс-аналіз. Авторами визначено механізми відтворення радянського комеморативного канону у перших емісіях Національного банку України, зокрема через іконографію та композиційну структуру, використання радянської термінології та шрифтових стандартів, семантичну рамку «Великої Вітчизняної війни», репрезентацію України у форматі «етнографічної республіки», а не суб'єкта історії війни. Запропоновано нове трактування монет 1995 року як індикатора незавершеності процесів деколонізації у сфері національної політики пам'яті та візуальної репрезентації минулого, що не було раніше предметом спеціальних досліджень. Уточнено роль виробничо-технологічних чинників у збереженні радянських композиційних та смислових моделей у перших українських комеморативних емісіях. Уведено до наукового обігу системну характеристику семантичних та ідеологічних кодів, притаманних монетам 1995 року, що дозволяє переосмислити їх не лише як нумізматичний матеріал, але як важливе джерело для вивчення української символічної культури перехідного періоду. Показано внутрішню суперечність між декларативною національною ідентичністю та фактичним відтворенням радянських моделей пам'яті, що робить ці монети унікальним кейсом для аналізу постімперських культурних практик.

Джерельну базу дослідження становлять власне пам'ятні монети України 1995 року емісії, нумізматичні каталоги, інформаційно-довідкові видання Національного банку України, огляди та описи монет у нумізматичній періодиці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процес деконструкції російського імперського міфу «Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.» у сучасній Україні розгортався паралельно становленню національної політики пам'яті та демонтажу радянської історичної міфології.

Перші пам'ятні монети України, уведені в обіг у 1995 році – «50 років Перемоги

у Великій Вітчизняній війні» та серія «Міста-герої» (Київ, Одеса, Севастополь, Керч), – посідають унікальне місце в історії української комеморативної нумізматики. Через відсутність на той момент в України власних технологічних і виробничих можливостей для тиражування монет, вони виготовлялися на Московському монетному дворі (Загреба, 2014, с. 50). Цей факт маркував тогочасну символічну та технологічну залежність молодої держави від пострадянського центру. Зрештою відсутність власної національної школи художньої медалі, не сформована національна політика пам'яті та інерційність пізньорадянських візуальних кодів зумовили появу монет, які формально проголошували українську суб'єктність, але змістовно репродукували естетику та семантику пізнього СРСР.

Реконструкція технічних, іконографічних і змістових параметрів цих перших нумізматичних випусків України робить можливим їх критичне осмислення у ширшому контексті української політики пам'яті 1990-х рр. Автором ескізів монет став художник Олександр Івахненко, а їх гіпсові моделі виготовили скульптори Олександр Хазов і Вячеслав Харламов (Каталог пам'ятних і ювілейних монет України 1995–1998, 1999, с. 27–28). Офіційні довідкові видання Національного банку України фіксують досить великі наклади цих монет – від 250,000 до 70,000 примірників, а дати їх введення в обіг (7 травня та 23 серпня 1995 року) збігаються з радянським календарем пам'ятних і ювілейних дат – передусім із відзначенням «Дня Перемоги» та історії «міст-героїв», централізованих у радянській системі державних свят (Банкноти і монети України 1990–2004, с. 148–149, 211).

Ці перші емісії НБУ не могли стати, й не стали альтернативою радянській комеморативній традиції «Великої Вітчизняної війни» в нумізматиці, а певним чином продовжували її, втілюючи у візуальній мові, термінології, хронології та відображенні фабули подій, акцентуючи на Україні не як на суб'єкті боротьби з нацизмом, а як на просторі спільної боротьби радянського народу з «німецьким фашизмом». З огляду на відсутність у 1995 р. у НБУ власного виробничого циклу, залежність від Москви виглядала не лише технологічною, а й символічною. Парадоксально, але пам'ятні монети держави, яка щойно вийшла з імперського центру, починали свою історію з відтворення саме його художньо-ідеологічних стандартів.

Тематика та зміст перших випусків пам'ятних монет України засвідчують очевидну спадкоємність міфу «Великої Вітчизняної війни» та транслюють «Велику Перемогу» та звитягу «міст-героїв» як канонічні радянські сюжети. Зокрема, монета «50 років Перемоги у Великій Вітчизняній війні» [Див.: Рис. 1] відтворює всю структуру радянського воєнного міфу – від самої термінології до іконографії. Формула «Велика Вітчизняна війна» тут не зазнала жодного переосмислення чи корекції. Відсутні маркери власне українського погляду на цю війну, не візуалізовано досвіду окупації, Голокосту, багатовекторного спротиву нацистським загарбникам. Відтак, монета репрезентує радянський тріумфальний наратив, у якому національний вимір війни присутній хіба-що в спотвореній «етнографічній» формі.

Серія з чотирьох пам'ятних монет – «Міста-герої» відтворює звичний із попередніх комеморативних нумізматичних емісій СРСР 1970–1980-х рр. радянський пантеон пам'яті. Семантично сюжети «міст-героїв», Києва, Одеси, Севастополя та Керчі [Див.: Рис. 2–5] ґрунтувалися на відповідній радянській державній нагороді, а замість конструювання власного українського пантеону пам'яті молода держава фактично імпортувала готовий радянський. Ідеологічно це означало, що Україна поставала не як суб'єкт історії війни, а як територія «подвигу радянського народу».

Візуальна мова та стилістика перших пам'ятних монет України відтворює монументальний канон пізнього СРСР та композиційно повторює радянську медальєрну школу. Всі вони виконані в релятивно однаковій структурно-візуальній логіці, що передбачала наявність: а) центрального елемента у вигляді пам'ятника чи обеліска; б) симетричних другорядних архітектурних і технічних мотивів; в) мінімуму людських образів (за виключенням етнографізованої жіночої фігури на монеті «Перемога у Великій Вітчизняній війні»); г) суворої рівноваги горизонтальних ліній. Такі композиції характерні для радянських ювілейних монет 1960–1980-х рр., покликаних фіксувати «історію перемог» держави (Памятные и юбилейные монеты СССР, 1990, с. 21, 23, 29). Саме тому на перших пам'ятних монетах України не було

місця модерним українським мистецьким впливам, зокрема вітчизняній школі графіки 1920–1930-х рр., експресивності діаспорного мистецтва чи символічному модернізму.

Характерний жіночий образ у традиційному народному одязі на монеті «Перемога у Великій Вітчизняній війні» – це алегорія України [Див.: Рис. 1]. Проте, ця постать не уособлювала державу, вона не була ні політичною, ні модерною, а скоріше мала характерний для радянської практики репрезентації «національних республік» культурно-етнографічний зміст. Така візуальна мова представляла Україну не самостійним суб'єктом із власною політичною традицією, а «культурною одиницею» в колишньому союзному просторі.

На монетах серії «міста-герої» [Див.: Рис. 2–5] останні поставали як «радянські фортеці» не маючи жодного зв'язку з історичним минулим України. Тут ми не побачимо українських символів влади, не помітимо модерних українських архітектурних акцентів, або асоціацій з історією української державності. Натомість, на монетах наявні традиційні для радянської пам'ятно-нумізматичної та медальєрної стилістики кораблі Чорноморського флоту (Севастополь, Керч) [Див.: Рис. 3, 5], індустріальні потужності (Одеса) [Див.: Рис. 4], обеліск Слави (Київ) [Див.: Рис. 2]. Таким чином «міста-герої» постають не як елементи українського урбанізованого простору, а як частина радянської військово-імперської географії.

Окремого аналізу потребує текстова мова перших українських комеморативних монет, що видає їх як семантично спадкових з політикою пам'яті пізнього СРСР. Ці нумізматичні випуски в частині легенд повністю, без будь-якої адаптації в нових умовах формально незалежної держави, наслідували радянський «словник пам'яті» у його ключових для історичного

Рис. 1. «Перемога у Великій Вітчизняній війні 1941-1945». Памятна монета. Мідно-нікелевий сплав. Вага (г) 14,35. Діаметр (мм) 33,0. Наклад 250,000. Московський монетний двір. Введено в обіг 07.05.1995 р. (Загреба, 2015, с. 50)

Рис. 2. «Місто-герой Київ». Памятна монета. Мідно-нікелевий сплав. Вага (г) 14,35. Діаметр (мм) 33,0. Наклад 100,000. Московський монетний двір. Введено в обіг 23.08.1995 р. (Загреба, 2015, с. 50)

Рис. 3. «Місто-герой Керч». Памятна монета. Мідно-нікелевий сплав. Вага (г) 14,35. Діаметр (мм) 33,0. Наклад 75,000. Московський монетний двір. Введено в обіг 23.08.1995 р. (Загреба, 2015, с. 50)

Рис. 4. «Місто-герой Одеса». Памятна монета. Мідно-нікелевий сплав. Вага (г) 14,35. Діаметр (мм) 33,0. Наклад 75,000. Московський монетний двір. Введено в обіг 23.08.1995 р. (Загреба, 2015, с. 50)

Рис. 5. «Місто-герой Севастополь». Пам'ятна монета. Мідно-нікелевий сплав. Вага (г) 14,35. Діаметр (мм) 33,0. Наклад 75,000. Московський монетний двір. Введено в обіг 23.08.1995 р. (Загреба, 2015, с. 50)

міфу «Великої Перемоги» термінах та хронології – «Велика Вітчизняна війна», «місто-герой», «1941–1945» (Гусев, 2017, с. 30). Така лексика радянської політики пам'яті повністю замовчувала період 1939–1941 рр., ігнорувала інтеграцію українських наративів про окупацію та жертви війни, фіксувала війну з «німецьким фашизмом» як історію «радянського подвигу». Відтак, текстова мова монет не містить жодного натяку на національне переосмислення Другої світової війни.

Не менш важливе семантичне навантаження несуть шрифтові й композиційні коди, закладені технічними параметрами текстових композицій на монетах перших українських пам'ятних емісій 1995-го року. Так, слова «місто-герой» візуально домінують над назвою держави – «Україна». Застосовані шрифти наслідують та відтворюють відповідні радянські стандарти 1980–1990-х рр., а спроба створити власний український шрифтовий стиль навіть не простежується. Таким чином текст слугує своєрідним семіотичним містком, що пов'язує перші пам'ятні монети України з емісіями пізнього СРСР, а не з власною національно-державницькою традицією графіки (Монеты страны Советов, 2008).

Семантичні та ідеологічні коди досліджуваних монетних емісій також суто радянські. З цих монет Україна не виглядає як суб'єкт історії війни, а постає як певний простір її радянської героїки. Оскільки у радянському наративі Україна не виступала окремою стороною війни, то перші монети незалежної держави повністю відтворили цю модель. У візуальному ряду пам'ятних монет 1995 року немає українських військових чи командирів, відсутні пов'язані з Україною бойові операції. Тут марно шукати хоча б якесь утілення образу української державності, а є лише простір, на якому діє «радянський народ».

Ще однією семантичною особливістю перших пам'ятних монет України є тріумфальність перемоги та повне ігнорування травми війни. Зокрема, їх візуально-текстовий ряд ігнорує теми втрат серед цивільного населення, депортацій, Голокосту, радянських репресій. Це радикально відрізняє їх від сучасної європейської моделі меморіалізації Другої світової війни, а за духом наближає до радянського героїко-тріумфального дискурсу, що критично описаний у сучасних студіях пам'яті.

Для випусків пам'ятних монет НБУ 1995 року характерним є символічне «вписування» України у російський історичний простір. У цьому контексті спостерігаємо поєднання кількох чинників. По перше – це місце тиражування монет – Московський монетний двір. По-друге – їх суто радянські тематика, композиція, семантика та ідеологічне наповнення. По-третє – наскрізна імперська термінологія в її радянсько-російській редакції, що посилюється повною відсутністю на монетах навіть натяків на українські іконографічні традиції. У такому вигляді перша комеморативна продукція НБУ формувала сутнісно псевдонаціональний продукт, що заявляв про незалежність, але змістовно й візуально відтворював модель «радянської союзної республіки».

Висновки. Отже, перші пам'ятні монети України 1995 року стали скоріше продуктом пострадянської інерції, а не національної політики пам'яті. Вони зафіксували момент, коли політична незалежність формально настала, але ментально й символічно Україна ще продовжувала залишатися частиною пострадянського імперського простору, що тяжіла до метрополії.

Тематика монет безперечно відтворює радянський міф «Великої Вітчизняної війни», без спроби інтегрувати український досвід, коригувати терміни чи пропонувати нові смислові рамки в межах дискурсу Другої світової війни. Візуальна мова перших комеморативних емісій – це радянський монументальний канон, у якому Україна представлена як культурно-етнографічна одиниця, а міста трактуються як радянські форпости, а не центри української історії. Текстова мова монет закріплює семантичну тяглість із СРСР, а не з українською традицією. Радянська термінологія не переосмислюється, а відтворюється буквально. Іконографічні рішення вмонтовують Україну в естетику «національної республіки в складі Союзу РСР», де відсутня державницька символіка, а домінує імперський тріумфальний наратив.

З огляду на ці характеристики монети 1995 року є важливим джерелом для вивчення пострадянської символічної залежності та незавершеності процесу деколонізації української національної пам'яті. На цьому тлі особливо помітний контраст з пізнішими емісіями НБУ, що засвідчили досить повільну, поступову, але глибоку трансформацію українського

комеморативного наративу – від радянської героїки до українського гуманістичного, суб'єктного та антивоєнного дискурсу. Відтак досліджуваний матеріал демонструє, що нумізматичні практики є не лише технічним або художнім явищем, а індикатором ширших процесів символічного переосмислення минулого та формування національної ідентичності у пострадянську добу.

Список використаних джерел:

Банкноти і монети України 1990–2004 роки. Інформаційно-довідковий журнал. Додаток до журналу «Вісник Національного банку України». 2005. Вип. 9. 228 с.

Війна і міф. Невідома Друга світова (2016) / упоряд. О. Зінченко, В. В'ятрович, М. Майорова. Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 272 с.

Гамов, В. И. (2000). Образ войны в культуре. Москва, Б.и.

Гриневич, В. А. (2011). Політика пам'яті Другої світової війни в Україні: у пошуках ідентичності та консолідації. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. № 4. С. 111–127.

Гриценко, О. (2020). Пам'ять про Другу світову війну в Україні: декомунізація дискурсу державної політики і меморіальних практик. *Культура пам'яті сучасного українського суспільства: трансформація, декомунізація, європеїзація: монографія* / Гриценко О., Гончаренко Н., Кузнєцова І. та ін. Київ: Ін-т культурології НАН України. С. 118–141.

Гриценко, О. (2017). *Політика пам'яті президентів України (1994-2014): підґрунтя, послання, реалізація, результати*. Київ: К.І.С., 1136 с.

Гусев, С. О. (2017). Каталог монет СССР и России 1918–2018. Москва: Cosns Moscow, 114 с.

Загреба М. (2015). Монети України 1992–2014: Каталог. 10-те вид., перероб. та допов. Київ: Логос, 244 с.

Касьянов Г. (2018). *Past Continuous: Історична політика 1980–2000-х: Україна та сусіди.* Київ: Лаурус, Антропос-Логос-Фильм, 420 с.

Каталог пам'ятних і ювілейних монет України 1995–1998 (1999). *Українська нумізматика і боністика.* № 1. С. 25–46.

Каталог українських монет 1991–1997 рр. (1998). *Нумізматика і фалеристика.* № 1. С. 6–13.

Косарева, А. В. (1977). *Искусство медали*. Москва: Искусство, 192 с.

Кочетов, А. (1977). Советское медальерное искусство на современном этапе. *Искусство.* № 12. С. 14–18.

Лозовий, В. С. (2018). Маніпулювання історією Великої Вітчизняної війни як складова пропагандистської кампанії проти України. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки.* Вип. 11. С. 282–289.

Монеты страны Советов. Юбилейные и памятные монеты из недрагоценных металлов 1921–1991: каталог-справочник / А. И. Широков, М. Золотарев, В. Сорокин. Москва: Духовная Нива, 2008. 151 с.

Памятные и юбилейные монеты СССР. Каталог / С. И. Ганичев, А. В. Юров, И. А. Мочалов, Н. С. Голяшева, Е. Н. Кукушкина. Москва: Финансы и статистика, 1990. 64 с.

Потильчак, О. (2025). Деміфологізація постаті гетьмана Богдана Хмельницького в українській філателії та пам'ятній нумізматиці. *Матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції (з міжнародною участю) «Культурно-історична спадщина України: перспективи дослідження та традиції збереження», присвяченої 430-й річниці від дня народження Б. Хмельницького* (Черкаси, ЧДТУ, 04 грудня 2025 р.) / упоряд.: Лазуренко В. М., Стадник І. Ю., Яшан О. О., Литвин О. В.; МОН України, Черкаський державний технологічний ун-т. Черкаси: ЧДТУ. С. 223–227.

Портнов, А. В. (2009). «Велика Вітчизняна війна» в політиках пам'яті Білорусі, Молдови та України: кілька порівняльних спостережень. *Україна Модерна*, №4(15). С. 206–218.

Сиротюк, Д. Г., Мармілова, О. С. (2022). Інституційна деконструкція міфу «Великої Вітчизняної війни» в Україні. *Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету імені Василя Стуса.* Вип. 14. Т. 1. С. 87–91.

Смирнов, А. В. (1994). *Юбилейные и памятные монеты СССР и России, 1965–1994.* Москва: Лик, 140 с.

Одноралов, Н. В. (1983). Техника медальерного искусства: учебное пособие. Москва: Изобразительное искусство, 160 с.

References:

Banknoty i monety Ukrainy 1990–2004 roky. (2005). *Informatsiino-dovidkovyi zhurnal. Dodatok do zhurnalu "Visnyk Natsionalnoho banku Ukrainy*"[Banknotes and Coins of Ukraine 1990–2004. Reference journal. Supplement to the journal «Bulletin of the National Bank of Ukraine»]*, 9.* 228 s. [in Ukrainian].

Gamov, V. I. (2000). *Obraz voiny v kulture* [The Image of War in Culture]. Moskva [in Russian].

Ganichev, S. I., Yurov, A. V., Mochalov, I. A., Goliashova, N. S., & Kukushkina, E. N. (Ed.). (1990). *Pamiatnye i yubileinye monety SSSR. Katalog* [Commemorative and Jubilee Coins of the USSR: Catalogue]. Moskva: Finansy i statistika. [in Russian].

Gusev, S. O. (2017). *Katalog monet SSSR i Rossii 1918–2018* [Catalogue of Coins of the USSR and Russia 1918–2018]. Moskva: Cosns Moscow. [in Russian].

Hrynevych, V. A. (2011). Polityka pamiati Druhoi svitovoi viiny v Ukraini: u poshukakh identychnosti ta konsolidatsii [The politics of memory of World War II in Ukraine: In search of identity and consolidation]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy* [Scientific Notes of the I. F. Kuras Institute of Political and Ethnonational Studies of the NAS of Ukraine], *(4),* 111–127. [in Ukrainian].

Hrytsenko, O. (2020). Pamiat pro Druhu svitovu viinu v Ukraini: dekomunizatsiia dyskursu derzhavnoi polityky i memorialnykh praktyk [Memory of World War II in Ukraine: Decommunization of state policy discourse and memorial practices]. In O. Hrytsenko, N. Honcharenko, I. Kuznietsova, et al., *Kultura pamiati suchasnoho ukrainskoho suspilstva: transformatsiia, dekomunizatsiia, yevropeizatsiia* [Memory culture of contemporary Ukrainian society: Transformation, decommunization, Europeanization] (pp. 118–141). Kyiv: Institute of Cultural Studies of the NAS of Ukraine. [in Ukrainian].

Hrytsenko, O. (2017). *Polityka pamiati prezydentiv Ukrainy (1994–2014): pidgruntia, poslannia, realizatsiia, rezultaty* [Memory Policy of the Presidents of Ukraine (1994–2014): Background, Messages, Implementation, Results]. Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].

Kochetov, A. (1977). Sovetskoe medal'ernoe iskusstvo na sovremennom etape [Soviet Medal Art at the Contemporary Stage]. *Iskusstvo*, *12,* 14–18. [in Russian].

Kosareva, A. V. (1977). *Iskusstvo medali* [The Art of the Medal]. Moskva: Iskusstvo. [in Russian].

Katalog pam'iatnykh i yuvileinykh monet Ukrainy 1995–1998. (1999). [Catalogue of Commemorative and Jubilee Coins of Ukraine 1995–1998] *Ukrainska numizmatyka i bonistyka*, 1, 25–46. [in Ukrainian].

Katalog ukrainskykh monet 1991–1997 rr. (1998). [Catalogue of Ukrainian Coins 1991–1997]. *Numizmatyka i falerystyka*, *1,* 6–13. [in Ukrainian].

Kasianov, H. (2018). *Past Continuous: Istorychna polityka 1980–2000-kh: Ukraina ta susidy* [Past Continuous: Historical Policy of the 1980s–2000s: Ukraine and Its Neighbours]. Kyiv: Laurus; Antropos-Logos-Film. [in Ukrainian].

Lozovyi, V. S. (2018). Manipuliuvannia istoriieiu Velykoi Vitchyznianoi viiny yak skladova propahandystskoi kampanii proty Ukrainy [Manipulation of the History of the Great Patriotic War as a Component of the Propaganda Campaign against Ukraine]. *Visnyk Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohiienka. Istorychni nauky, 11,* 282–289. [in Ukrainian].

Odnoralov, N. V. (1983). *Tekhnika medal'ernoho iskusstva: uchebnoe posobie* [Techniques of Medal Art: A Textbook]. Moskva: Izobrazitelnoe iskusstvo. [in Russian].

Pastushenko, L. (2020). *Polityka pamiati v Ukraini: vyklyky ta dyskursy* [Memory Policy in Ukraine: Challenges and Discourses]. Lviv: Vydavnytstvo UKU. [in Ukrainian].

Portnov, A. V. (2009). "Velyka Vitchyzniana viina" v politykakh pamiati Bilorusi, Moldovy ta Ukrainy: kilka porivnialnykh sposterezhen ["The Great Patriotic War" in the memory politics of Belarus, Moldova, and Ukraine: Several comparative observations]. *Ukraina Moderna* [Modern Ukraine], 4(15), 206–218. [in Ukrainian].

Potylchak, O. (2025). Demifolohizatsiia postati hetmana Bohdana Khmelnytskoho v ukrainskii filatelii ta pamiatnii numizmastytsi [Demythologization of the Figure of Hetman Bohdan Khmelnytsky in Ukrainian Philately and Commemorative Numismatics]. In: Lazurenko, V. M., Stadnyk, I. Yu., Yashan, O. O., & Lytvyn, O. V. (Comps.), *Materialy VIII Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii…* (pp. 223–227). Cherkasy: ChDTU. [in Ukrainian].

Shirokov, A. I., Zolotarev, M., & Sorokin, V. (2008). *Monety strany Sovetov. Yubileinye i pamiatnye monety iz nedragotsennykh metallov 1921–1991: katalog-spravochnik* [Coins of the Soviet Country. Jubilee and Commemorative Coins from Non-Precious Metals 1921–1991: Reference Catalogue]. Moskva: Dukhovnaia Niva. [in Russian].

Smirnov, A. V. (1994). *Yubileinye i pamiatnye monety SSSR i Rossii, 1965–1994* [Jubilee and Commemorative Coins of the USSR and Russia, 1965–1994]. Moskva: Lik. [in Russian].

Syrotiuk, D. H., & Marmilova, O. S. (2022). Instytutsiina dekonstruktsiia mifu "Velykoi Vitchyznianoi viiny" v Ukraini [Institutional Deconstruction of the "Great Patriotic War" Myth in Ukraine]. *Visnyk studentskoho naukovoho tovarystva Donetskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stusa*, 14(1), 87–91. [in Ukrainian].

Zahreba, M. (2015). *Monety Ukrainy 1992–2014: Katalog* (10th ed.) [Coins of Ukraine 1992–2014: Catalogue]. Kyiv: Lohos. [in Ukrainian].

Zinchenko, O., Viatrovych, V., & Maiorova, M. (Eds.). (2016). *Viina i mif. Nevidoma Druha svitova* [War and Myth: The Unknown Second World War]. Kharkiv: Knyzhkovyi klub "Klub simeinoho dozvillia". [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 25.10.2025
Дата прийняття статті: 10.12.2025
Опубліковано: 26.12.2025